

V. Baranov, PhD.
Fontanka school of social rehabilitation, Odessa

PLACE OF SPIRITUAL REHABILITATION IN THE SYSTEM OF SOCIAL REHABILITATION OF CHILDREN WITH DEVIANT BEHAVIOR

The article is devoted the problem of spiritual rehabilitation of children with a deviant conduct, educated in child's establishments of social rehabilitation. In this article examined deviation in individual-personality development of children and conditionality their psychological deviation. A spiritual rehabilitation is examined as a component of the system of social rehabilitation, and a psychological rehabilitation is examined, foremost, as a rehabilitation spiritual. Terms, cooperate education of spirituality of personality of teenager, are examined – pupil of social-rehabilitation establishment.

Keywords: spiritual rehabilitation, social rehabilitation, individual-personality typology of deviant conduct, psychological deviation, social deviation.

УДК 159.9.072

С. Больман, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
К. Шкурпат
Таллінський технологічний університет, Таллінн

МЕТОДИКА ВИМІРЮВАННЯ РІВНЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ

Стаття присвячена проблемі порушення процесу соціалізації дітей-сиріт. Автори розкривають особливості конструкції, валидності та адаптації розробленого ними опитувальника, що призначений для діагностики рівня соціалізації дітей-сиріт.

Ключові слова: соціалізація, рівень соціалізації, діти-сиріти.

Процес соціалізації особистості є предметом дослідження широкого кола гуманітарних і соціальних наук, чий специфічний механізм сприяють усвідомленню цього процесу як багаторівневого та багатоаспектного. Педагогічна психологія конкретизує уявлення про соціалізацію, надані іншими науками, оцінює ефективність тих чи інших інститутів і методів соціалізації, а також їх приховані, латентні наслідки.

Соціалізація детально досліджувалась зарубіжними та українськими психологами. У рамках об'єкт-об'єктного підходу (людина розуміється як активний учасник власної соціалізації, який не тільки адаптується, а й впливає на життєві обставини) працювали У. Томас, Ф. Знанецький, Ч. Х. Кулі, Дж. Г. Мід, У. М. Уентворт. Найвідомішими представниками суб'єкт-об'єктного підходу (соціалізація розглядається як процес адаптації людини до суспільства, яке формує кожного свого члена відповідно до його культури) були Е. Дюркгейм, Т. Парсонс. Окремо слід виділити концепції МакКлелланда, М. Спіро, І. Таллмена, І. С. Кона, Г. М. Андрєєвої, А. В. Петровського, В. С. Мухіної.

Значимість дослідження проблем соціалізації вихованців дитячих будинків обумовлюється зростанням кількості соціальних проблем, пов'язаних з поведінкою випускників сирітських установ, а також невідповідністю їх до самостійного життя. Тривале проживання в дитячому закладі і специфіка первинної соціалізації дітей-сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, ускладнюють формування у них необхідних для ефективного функціонування в соціумі навичок і вимагають спеціальних соціально-педагогічних програм з підготовки до самостійного життя в суспільстві. Наслідком є низький суспільний статус, що, в свою чергу, негативно впливає на рівень і якість майбутнього життя.

Метою цієї роботи є виявлення особливостей соціалізації дітей-сиріт за допомогою соціометрії та дитячого апперцептивного тесту та розробка та апробація методики, що спрямована на вимір рівня соціалізації дітей-сиріт підліткового віку.

Теоретичні відомості про психологічні характеристики дітей-сиріт середнього шкільного віку надають нам специфічну картину особистості.

Дітям-сиротам важко засвоювати учбовий матеріал, в них спостерігається затримка в розвитку мислення, незрозуміння саморегуляції. Все це призводить до відставання в оволодінні учбовими навичками та вміннями, низької якості навчання.

Ще одна важлива особливість дітей-сиріт: вони живуть в умовах дефіциту спілкування з дорослими, що призводить до формування ряду особливостей у їхній картині світу, стратегіях спілкування та взаємодії з іншими дітьми тощо.

Велике значення для вивчення специфічних особливостей формування особистості дитини мають дослідження його прагнень, бажань, очікувань та сподівань, професійних та інших намірів.

Вихованець дитбудинку сприймає взаємовідносини, що складаються між дітьми та дорослими у такій виховній установі, як еталонні норми відносин.

Специфіка ціннісних орієнтацій дітей-сиріт полягає у визнанні головною цінністю силу, яка здатна захистити їх.

Діти-сироти мають певні труднощі соціалізації, які розуміються як комплекс утруднень для дитини при оволодінні певною соціальною роллю. Частіше за все причинами виникнення цих складнощів є невідповідність вимог до дитини у процесі її взаємовідносин з соціумом та готовності дитини до цих відношень.

Одним з найважливіших наслідків сирітства є втрата "базової довіри до світу", без якої стає неможливим розвиток таких утворень особистості як автономія, ініціативність, соціальна компетентність, статеві ідентичність тощо. Без цих утворень дитина не може стати власне суб'єктом міжособистісних відносин та сформуватися у зрілу особистість. Втрата базової довіри до світу проявляється у підозрливості, недовірливості, агресивності дитини.

Труднощі соціалізації, як правило, породжують надмірну адаптивність до соціальних процесів (соціальний конформізм) чи гіпертрофовану автономність (повне неприйняття норм відносин, що складаються у соціумі). Наслідками аномальної соціалізації можуть бути соціальний аутизм, відставання у соціальному розвитку.

Складність формування та особливості протікання процесів соціалізації дітей-сиріт зумовлюють потребу в спеціальних методах дослідження цих процесів. Загальний фізичний, психологічний розвиток дітей, які виховуються без піклування батьків, відрізняються від розвитку їхніх ровесників, що ростуть у сім'ях. Темп психологічного розвитку уповільнений, є ряд негативних особливостей: нижчий рівень інтелектуального розвитку, бідніше емоційна сфера, уява, пізніше й гірше формуються навички саморегуляції та правильної поведінки. Все це загрожує серйозними наслідками для формування особистості підростаючої людини. При дослі-

дженні рівня соціальної адаптації дітей-сиріт слід враховувати цей факт при побудові психодіагностичної бесіди, постановки уточнюючих питань у проєктивних методиках.

У зв'язку з обмеженням соціальних контактів дітей-сиріт процес їх соціалізації ускладнений. Істотно він залежить від норм, прийнятих в соціальному оточенні дитини, які регулюють вимоги до неї і забезпечують формування її особистості. Гендерна ідентифікація і уявлення про статево-рольові відносини часто спотворені.

У ході дослідження ми сформулювали наступну гіпотезу: відсутність у дітей-сиріт такого інституту соціалізації як сім'я призводить до низького рівня адаптації у колективі однолітків та наявності незадоволених базових потреб.

У дослідженні ми використали метод соціометрії для виявлення "соціометричних позицій" (нашою ціллю було побачити на яких позиціях знаходяться діти-сироти серед своїх однокласників) та дитячий апперцептивний тест. ДАТ допомагає виявити такі аспекти соціалізації, як зміст актуальних потреб дитини, її конфліктів, установок особистості, особливості виходу з фруструючих ситуацій та захисні механізми, які при цьому задіюються, сприйняття і відношення до оточуючих.

Вибірка складалася з 28 дітей віком 11-12 років (20 – сімейні діти, 8 – діти-сироти).

На основі аналізу результатів соціометрії було виявлено, що діти-сироти мали найбільшу кількість негативних виборів. Серед них виявлено троє аутсайдерів колективу. Сироти не проявили позитивного ставлення до лідерів колективу, яких визначив клас. Такі дані дали змогу зробити висновки стосовно соціальної спрямованості стилю поведінки дітей-сиріт. В них знижена різноманітність стилів поведінки, що призводить до недостатнього розвитку соціалізації в конкретній соціальній ситуації. Діти не спроможні налагодити контакт з однолітками, внаслідок чого займають низький статус серед дітей, які зростають в сімейному оточенні.

На основі ДАТ було виявлено, що у дітей-сиріт рівень довіри до оточуючого середовища низький. Діти рідко ідентифікували себе з персонажами малюнків, які працювали в парі, або ж "зливали" двох персонажів в одного, про якого і складали розповідь. Часто за головного героя визначався той, хто протистояв іншим, а в кінці залишався переможеним. Це може свідчити про відчуження дитини від колективу (що підтверджується низькими показниками соціометрії), а також про низьку самооцінку, почуття провини, потребу у сильному покровителі, який би міг захистити і підтримати. Тема беззахисності зустрічається в багатьох описах малюнків ДАТ. Головні герої малюнків знаходяться у напруженому стані очікування допомоги і захисту. Потреба в любові через захисний механізм символізації виражається у прагненні нагодувати героя, вкласти спати, приголубити. У разі ідентифікації себе з сильним героєм ми спостерігаємо захисний механізм проєкції агресивних дій, приписування провини слабкому герою, котрий заслуговує на покарання. Більшість дітей давали буквальний опис малюнків, що свідчить про формальність мислення, бідність уяви.

Існує багато тестових методик, що допомагають визначити рівень та особливості соціалізації особистості. Але ні одна з цих методик не дає нам саме рівень соціалізації дітей-сиріт, а лише характеризує окремі її сторони. Отже, провівши пошукове дослідження, ми побачили необхідність створення опитувальника рівня соціалізації для дітей-сиріт. Дана методика повинна містити акцент на питаннях, що розглядають ціннісну сферу,

задоволеність базових потреб, а також, розуміння різних соціальних взаємодій дітьми-сиротами.

Специфічна картина особистості дітей-сиріт включає такі характеристики:

- низький рівень довіри до оточуючого середовища;
- збіднена емоційна сфера та уява;
- особливі стратегії соціальної взаємодії, зумовлені дефіцитом спілкування з дорослими;
- пізні формування автономності, ініціативності, соціальної компетентності;
- вірогідність затримки в розвитку мислення та формуванні регулятивної сфери;
- можливість надмірної адаптивності до соціальних процесів (соціальний конформізм) чи, навпаки, гіпертрофованої автономності;
- гендерна ідентифікація і уявлення про статево-рольові відносини часто спотворені (дітей переважно оточують жінки – вчителі, няні, тощо).

Враховуючи вищеописані особливості соціалізації дітей-сиріт та досвід дослідження та роботи з феноменом соціалізації, при розробці шкал методики ми спиралися на роботи та методики Тейлора (Методика виміру рівня тривожності), Рожкова (Методика для вивчення соціалізованості особистості учня), Ільїна (Методика "Агресивна поведінка), Ряховського (Оцінка рівня комунікабельності), Лосенкова (Шкала імпульсивності), Філіпса (Методика діагностики рівня шкільної тривожності), Рассела, Фергюсона (Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності), Юсупова (Діагностика рівня емпатії), Століна, Пантелєєва (Тест-опитувальник самоствавлення) та інших.

На основі теоретичного огляду проблеми та аналізу відомих нам методик дослідження соціалізації, ми пропонуємо власний опитувальник, який розглядає соціалізацію як складний соціальний багатокомпонентний процес становлення особистості. В якості критеріїв оцінки ефективності процесу соціалізації ми пропонуємо наступні основні характеристики особистості:

- тривожність;
- соціальна ворожість;
- соціальна ізоляваність,
- емпатійність;
- саморегуляція;
- самооцінка.

Наведені характеристики репрезентують шкали нашого опитувальника.

Кожна шкала містить по 10 запитань, що збалансовані за спрямованістю відповіді (так/ні). При аналізі результатів рівень соціалізації представлений кількісно (по кожній шкалі окремий показник, що можливий у 3 позиціях: низький, середній та високий) та якісно, у вигляді загальної інтерпретації.

Апробація методики відбувалася на вибірці з 85 дітей, віком від 13 до 18 років. Експериментальна група складала 32 дітей-сиріт, вихованців Бучанської ЗОШ-інтернату та Дніпродзержинського НВК "Гармонія", контрольна – 53 учнів Кловського ліцею м. Києва.

Висновок: соціалізація дітей-сиріт має свої особливості, тому потребує спеціального інструментарію для роботи, як розроблена нами методика, що може стати важливою складовою психодіагностичного інструментарію психолога, який працює з дітьми-сиротами, надаючи як первинну інформацію про рівень соціалізації, так і відображаючи динаміку розвитку особистісних якостей дитини.

Список використаних джерел

1. Власова О. І. Педагогічна психологія: Навч. посібник / О. І. Власова. – К.: Либідь, 2005.

2. Дети социального риска и их воспитание / Под науч. ред. Л. М. Шипицыной. – СПб.: Речь, 2003.
3. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А. В. Мудрик. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр "Академия", 2006.
4. Налчаджян А. А. Социально-психическая адаптация личности (формы, механизмы и стратегии) / А. А. Налчаджян. – Ереван : Издательство АН Армянской ССР, 1988.

1. Vlasova O. I. Pedagogical psychology : Textbook / O. I. Vlasova. – K. : Lybid, 2005.
2. Children of social risk group and their education / L. M. Shipitsyna (sc. ed.). – SPb. : Rech, 2003.
3. Mudryk A. V. Socialization of man / A. V. Mudryk. – Moscow : Publishing Center "Academy", 2006.
4. Nalchadjyan A. Socio-psychological adaptation of identity (forms, tools and strategies) / A. A. Nalchadjyan. – Yerevan : Armenian SSR Publishing House, 1988.

Надійшла до редколегії 15.09.14

С. Больман, студент
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев
К. Шкурпат
Таллинский технологический университет, Таллинн

МЕТОДИКА ИЗМЕРЕНИЯ УРОВНЯ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ-СИРОТ

Статья посвящена проблеме нарушения процесса социализации детей-сирот. Авторы раскрывают особенности конструкции, валидности и адаптации разработанного ими опросника, который предназначен для диагностики уровня социализации детей-сирот.

Ключевые слова: социализация, уровень социализации, дети-сироты.

S. Bolman, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
K. Shkurpat
Tallinn Technological University, Tallinn

SOCIALIZATION OF ORPHANS. FEATURES AND ASSESSMENT METHODS

The article deals with violations of the process of socialization of orphans. The authors reveal design features, validity and adaptation of developed by them questionnaire, which is designed to diagnose the level of socialization of orphans.

Key words: socialization, level of socialization, orphans.

УДК 159.923.2

В. Васютинський, д-р психол. наук, проф.
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ

БІДНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЦІННІСНО-ОРІЄНТАЦІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ

За результатами аналізу методичних підходів до вивчення бідності зроблено висновок про важливість визначення критеріїв суб'єктивної бідності. За найбільш ефективні методи дослідження визнано психосемантичні методи, контент-аналіз, інтерв'ю, кейс-стаді, масове опитування, експертну оцінку, особистісні питальники.

Ключові слова: критерії бідності, ціннісні орієнтації, самооцінка, уявлення, порівняння.

Бідність як соціально-психологічна проблема лише віднедавна привертає увагу українських психологів. Набагато більшими доробками в цьому напрямі можуть похвалитися соціологи, особливо російські [2; 7; 10; 12; 19; 20; 24]. Психологічне вивчення бідності пов'язане з проблемами ціннісно-орієнтаційного самовизначення особи під впливом соціального оточення.

Аналіз методичних підходів до соціально-психологічного дослідження бідності в процесі ціннісно-орієнтаційного самовизначення здійснювано за двома напрямками. Перший стосувався того, як ціннісні орієнтації вивчають у межах проблематики бідності і багатства. Другий полягав у вивченні спеціальних методів соціально-психологічних та соціологічних досліджень. Установлено, що ціннісні орієнтації досліджують як безпосередньо, так і у формі їхніх аналогій – світоглядних ідеалів, життєвих постав тощо.

У переважній більшості досліджень велику увагу приділено питанню про критерії бідності. Найбільш явно простежуються дві шкали. Перша – об'єктивніша – це рівень доходу або прибутку на одного члена сім'ї, друга – суб'єктивніша – результат порівняння респондентом себе з іншими людьми на предмет того, бідніший чи багатший він за них.

Н. Сичова виділила п'ять груп методів вимірювання бідності. Нормативні методи визначають норми мінімального споживання. Статистичні методи ґрунтуються на встановленні частки нижньої групи громадян за шкалою розподілу населення за доходами. Стратифікаційні методи констатують нездатність бідних самостійно себе забезпечити. Евристичні (суб'єктивні) методи вивчають громадську думку або думку окремого респондента. Еко-

номічні (якісні) методи відображають можливість держави матеріально підтримувати бідних. Вивчення власне ціннісних орієнтацій бідних здійснюється лише евристичними (суб'єктивними) методами, які є найбільш і насамперед психологічними. За основний критерій бідності Сичова визнає рівень доходів на одну особу, проте підкреслює значення відносної депривації як позбавлення здатності до повноцінного соціального життя [19].

Натомість А. Бова говорить про брак чітких критеріїв меж бідності, а водночас намагається визначити рівень реальних доходів через запитання про загальний дохід сім'ї минулого місяця [2]. Н. Тихонова пропонує ознаки для пошуку респондентів, які можуть належати до нижчого класу (некваліфікована фізична здатність до праці; освіта, не вища за середню спеціальну; низький рівень життя) або андеркласу (незадовільні житлові умови; низький рівень шлюбності і високий рівень конфліктності в сім'ях; висока частка різноробочих; тривале безробіття) [22].

У дослідженні Ю. Каїри методом кластерного аналізу було виділено три групи безробітних: "традиціоналісти" (низький ступінь соціального відчуження, активна життєва позиція, висока самооцінка лідерських рис, спрямованість на найближче соціальне оточення, домінування сімейних цінностей, середній соціальний статус); "відчуженці" (найвищий ступінь соціального відчуження, пасивна життєва позиція, низька самооцінка лідерських рис, невдачі в сімейному житті, низький соціальний статус); "активісти" (середній ступінь соціального відчуження, активна життєва позиція, висока самооцінка лідерських рис, високий соціальний статус) [7].

Група польських дослідників виділила три типи рен-тної поведінки: активну (висока самооцінка, інтерналь-